

ВИЗНАЧАЛЬНІ АСПЕКТИ У ТАКТИЦІ ПІДГОТОВКИ, ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

КРАВЧУК Олег Вікторович - доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, місто Хмельницький

ТУРОВЕЦЬ Юрій Миколайович - кандидат юридичних наук, доцент, Заслужений юрист України, доцент кафедри кримінального права та процесу, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, місто Хмельницький

ГАЮР Ігор Йосипович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом, місто Хмельницький

УДК 343.985.2

DOI 10.32782/EP.2021.3.12

Излагаются правовые основы и перспективы развития криминалистики в свете правовой реформы в государстве. Рассмотрены процессуально-правовые и криминалистические вопросы использования возможностей экспертизы в выявлении, фиксации и исследовании доказательной базы совершения уголовного преступления, а также обоснована необходимость эффективного сотрудничества работников следственных органов, суда, экспертов и криминалистов для качественного и объективного выполнения задач уголовного судопроизводства. Сформулированы и приведены предложения по совершенствованию тактики подготовки, назначения и проведения судебной экспертизы в уголовном и гражданском производстве. Акцентируется весомость процедуры подготовки и назначения экспертизы, а также отмечается необходимость изучения и осведомленность лица, осуществляющего производство, в тактике и методике проведения ряда судебных экспертиз, с целью профессионального понимания цели и назначения каждой конкретной экспертизы. Сделанные выводы и даны рекомендации по согласованному применению норм действующего законодательства в практической деятельности

експерта, криміналіста, слідователя и судьи. Отмечена необходимость научного сотрудничества ученых, практических работников для реализации задач и принципов уголовного и гражданского производства.

Ключевые слова: экспертиза, эксперт, уголовный процесс, криминалистика, уголовное производство, гражданское производство, тактика.

Постановка проблеми

Проблема покращення та вдосконалення тактики підготовки, призначення та проведення судових експертиз на сьогодні є дуже актуальною та потребує свого поглибленого вивчення та покращення. Оскільки від правильності, професійності зібрання слідової картини та своєчасності її направлення на експертне дослідження залежить не лише ділова репутація посадовця-правоохоронця та суду, але і повнота, об'єктивність та всесторонність проведеного розслідування у провадженні, якість та об'єктивність виконання завдань кримінального та цивільного провадження.

Це покладає особливу відповідальність на правоохоронні органи та криміналістів

щодо проведення якісного та легітимного досудового розслідування у кримінальних провадженнях, повного та неупередженого збору доказової бази, що не уявляється можливим без суворого дотримання процедури законності. Процедура підготовки, призначення та проведення експертизи, незважаючи на низку законодавчих змін, залишається недосконалою та складною. У цьому і полягає **актуальність** проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Питання підготовки, призначення та проведення судової експертизи стали предметом дослідження відомих вітчизняних науковців-практиків, таких як: Белкін Р.С., Тацій В.Я., Тертишник В.М., Погорєцький М.А., Удалова Л.Д., Цимбал П.В. та інші. Проте розгляд визначальних аспектів у тактиці підготовки, призначення та проведення судової експертизи вимагає детального дослідження та аналізу.

Мета статті – дослідити проблеми та труднощі підготовки, призначення та проведення судових експертиз, надати власні пропозиції щодо покращення визначальних аспектів у тактиці проведення судової експертизи та таким чином обґрунтувати необхідність ефективної співпраці працівників слідчих органів, суду та криміналістів для якісного та об'єктивного виконання завдань кримінального та цивільного провадження.

Виклад основного матеріалу

Призначення судової експертизи – це самостійна слідча (судова) дія, метою якого є отримання висновку експерта як джерело доказів у кримінальних або цивільних справах. У той же час це досить складна тривала дія, пов'язана з підготовкою необхідних для проведення експертизи матеріалів, з вибором моменту та оформленням постанови про призначення експертизи та, нарешті, з організацією її успішного проведення. Звідси випливає нагальна необхідність в розробці тактики судової експертизи, що забезпечує найбільш ефек-

тивне використання спеціальних знань для встановлення фактичних даних у кримінальному та цивільному судочинстві.

Так, **судова експертиза** (від лат. *expertus* – досвідчений, знавець) - це розгляд, дослідження експертом-фахівцем якихось справ, питань, що потребують спеціальних знань. У найбільш загальному вигляді експертиза – це спосіб аналізу причинно-наслідкових зв'язків не тільки стосовно того, що вже відбулося, але й того, що очікується, має або може відбутися; це спосіб пізнання певної реальності у тих випадках, коли ця реальність не піддається прямому вимірюванню, обрахуванню і взагалі якому завгодно «об'єктивному дослідженню» [1].

Або **судова експертиза** - це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду [2].

У свою чергу, висновок експерта – це результат діяльності експерта з проведення експертизи, докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи, викладений у складеному відповідно до вимог закону документі [3, С. 182].

Під тактикою судової експертизи слід розуміти систему вироблених криміналістикою на основі процесуального закону та судово-слідчої практики наукових положень (принципів), загальних і спеціальних рекомендацій, прийомів та методів, що застосовуються в рамках Кримінального процесуального кодексу України [4] та Цивільного процесуального кодексу України [5] при підготовці, призначенні, проведенні та використанні висновків експертизи з метою найбільш ефективного застосування спеціальних знань для отримання судових доказів у справі, що розслідується або яка розглядається судом.

Тактичні принципи судової експертизи характеризують найбільш суттєві вихідні положення її тактики та з урахуванням специфіки кримінального і цивільного су-

дочинства обумовлюють необхідність застосування системи загальних та спеціальних тактичних прийомів і рекомендацій, за допомогою яких ці принципи реалізуються у процесі розслідування та судового розгляду справи.

Зміст загальних тактичних прийомів полягає у найбільш раціональних діях суб'єктів процесуальної діяльності з підготовки, призначення та проведення судової експертизи (незалежно від її виду та вирішуваних завдань). Спеціальні тактичні прийоми – це найбільш раціональні та ефективні способи дій суб'єктів процесуальної діяльності, що залежать вже від конкретного завдання та властивостей досліджуваного об'єкта в певному виді судової експертизи.

Особливості процесуальної регламентації призначення судової експертизи у Кримінальному процесуальному кодексі України та Цивільному процесуальному кодексі України визначають специфіку її тактики при здійсненні кримінального та цивільного судочинства.

Так, наприклад, у статті 102 Кримінального процесуального кодексу України законодавцем чітко встановлені відомості, які повинні міститись у висновку експерта [4]:

1) коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта) та на якій підставі була проведена експертиза;

2) місце і час проведення експертизи;

3) хто був присутній при проведенні експертизи;

4) перелік питань, що були поставлені експертові;

5) опис отриманих експертом матеріалів та які матеріали були використані експертом;

6) докладний опис проведених досліджень, у тому числі методи, застосовані у дослідженні, отримані результати та їх експертна оцінка;

7) обґрунтовані відповіді на кожне поставлене питання.

Окрім того, у висновку експерта обов'язково повинно бути зазначено, що його попереджено про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Та вказано, якщо при проведенні експертизи будуть виявлені відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких не ставилися питання, експерт має право зазначити про них у своєму висновку. Висновок підписується експертом.

Система вихідних принципів, що обумовлюють необхідність розробки та вибору найбільш доцільних загальних і спеціальних тактичних прийомів та рекомендацій, які використовуються при підготовці, призначенні та проведенні судової експертизи, повинна охоплювати всі основні сторони та елементи її тактики, що забезпечують законність, обґрунтованість, найбільшу ефективність експертизи, економію часу, засобів та плановірність використання спеціальних знань для отримання судових доказів у кримінальних та цивільних справах.

З урахуванням названих вище цілей наукові положення тактики судової експертизи, на нашу точку зору, повинні включати в себе наступні основні принципи:

1) принцип процесуальної обумовленості тактики;

2) необхідність використання експертизи;

3) обумовленість тактичних прийомів та рекомендацій предметом експертизи;

4) раціонального використання можливостей експертизи;

5) повноти направлених на експертизу матеріалів;

6) своєчасності призначення експертизи;

7) забезпечення доказової значущості висновків експертизи;

8) організації проведення експертизи;

9) принцип плановості у підготовці, призначенні та проведенні експертизи.

Розглянемо зміст кожного із зазначених вище принципів та обумовлену ними структуру загальних і спеціальних тактич-

них прийомів та рекомендацій при провадженні слідчих та судових дій, пов'язаних з підготовкою, призначенням та проведенням судової експертизи.

Принцип процесуальної обумовленості тактики судової експертизи передбачає сувору відповідність усіх тактичних прийомів та рекомендацій вимогам норм процесуальних законів, що регламентують порядок призначення та проведення експертизи.

Поняття процесуальної обумовленості тактики судової експертизи означає, що процесуальний закон, регулюючи процедуру слідчих та судових дій по її підготовці, призначенні та проведенні, визначає «тактичний простір», тобто кордони найбільш доцільного та ефективного використання прийомів і рекомендацій, вироблених та напрацьованих криміналістичною та судово-слідчою практикою. Слід зазначити, що різні процесуальні правомочності осіб, відповідальні за ведення справи у кримінальному та цивільному процесі, у тому числі й при призначенні судових експертиз, багато у чому визначають відмінність тактичних прийомів підготовки, призначення та проведення експертиз у кримінальних та цивільних справах.

Принцип необхідності використання експертизи як засобу доказування визначає тактичну установку на реалізацію вказівок.

Так, законодавець України в статті 242 Кримінального процесуального кодексу України визначив підстави для проведення експертизи та зазначив, що «експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права»[4].

Та у цій же статті імперативно наголошено, що слідчий або прокурор

зобов'язані забезпечити проведення експертизи щодо:

- встановлення причин смерті;
- встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;
- встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;
- визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням.

Ця імперативна тактична установка означає, що якщо експертиза необхідна, заміна її іншими засобами доказування не може бути виправдана, оскільки веде до порушення основної вимоги кримінального та цивільного судочинства про всебічне, повне та об'єктивне дослідження всіх зібраних у провадженні доказів. Необхідність же призначення та проведення експертизи визначається об'єктивною природою, закованою у слідах кримінальних правопорушень доказової інформації, для дешифрування якої недостатньо ні застосування звичайних логічних методів дослідження та спеціальних криміналістичних знань і технічних засобів, якими володіють слідчий і суд, ні використання ними знань обізнаних осіб – фахівців безпосередньо при провадженні слідчих або судових дій. У всіх подібних випадках для встановлення фактів, які мають значення для справи у якості доказу, таких, що мають вираз самостійного джерела доказів – висновку експерта, повинні використовуватися лише спеціальні знання обізнаної особи – експерта.

Принцип обумовленості тактичних прийомів та рекомендацій предметом судової експертизи означає, що знання предмета експертизи дозволяє слідчому

та суду тактично правильно визначати завдання, поставлене на вирішення експертизи, обсяг матеріалів, необхідний для її проведення, профіль фахівця або судово-експертної установи та, нарешті, правильно досліджувати, оцінювати і використовувати висновок як джерело судового доказу у справі.

Тактичний принцип раціонального використання можливостей експертизи означає постановку перед експертом тільки тієї частини завдань, які охоплюються предметом цього виду експертизи, рішення якої дійсно обумовлено обставинами кримінального правопорушення, що розслідується чи розглядається судом.

Дотримання цього принципу забезпечує раціональне використання спеціальних знань у кримінальному та цивільному судочинстві, створює значну економію часу та матеріальних витрат, а також виключає отримання експертним шляхом надлишкової доказової інформації.

Принцип повноти представлених на експертизу матеріалів є найважливішим тактичним принципом. Він безпосередньо впливає з розглянутих вище принципів та багато в чому сприяє успішному проведенню експертизи. Він охоплює систему загальних та спеціальних тактичних прийомів і рекомендацій, використання яких забезпечує подання експерту всіх необхідних вихідних та порівняльних матеріалів, а також отримання оптимальної інформації про умови та обставини їх походження або отримання.

Першою необхідною умовою забезпечення повноти наданих у розпорядження експерта матеріалів є виявлення та збирання всіх речових доказів, що відображають властивості та ознаки взаємодіючих об'єктів. Це означає, що на експертизу слід спрямовувати не тільки видимі сліди прямого впливу одного об'єкта на інший (сліди рук, ніг, знарядь та інструментів, сліди – залишки розділених об'єктів), а й матеріальну основу тієї речової обстановки події кримінального правопорушення, з якою взаємодіяв досліджуваний об'єкт.

Другою важливою умовою забезпечення повноти матеріалів, які направляються

на експертизу, є виявлення та повідомлення експерту всієї необхідної інформації, пов'язаної з обставинами походження досліджуваних об'єктів (включаючи показання сторін з цього приводу).

Нарешті, третя необхідна умова забезпечення повноти наданих у розпорядження експерта матеріалів визначають вимоги, що пред'являються до порівняльних матеріалів. Встановлення відповідності цих матеріалів цілям експертного дослідження – перше завдання цих вимог. Під час її вирішення визначається можливість зіставлення зразків із досліджуваним об'єктом та їх повнота. Для цього застосовуються тактичні прийоми огляду речових доказів, спрямовані на встановлення безпосередніх об'єктів дослідження, їх тимчасових та матеріальних параметрів, а також ідентифікаційна характеристика, тобто факторів, що визначають якісну та кількісну сторону порівняльності зразків з досліджуваним об'єктом. Наступний етап вирішення цього завдання передбачає використання тактичних прийомів отримання необхідних вільних та експериментальних зразків. Другим, не менш важливим завданням, є забезпечення достовірності порівняльних матеріалів, що досягається на основі застосування системи тактичних прийомів, спрямованих на встановлення місцезнаходження та дійсності вільних зразків, отримання експериментальних зразків, а також відповідне процесуальне оформлення дій з вилучення та відібрання зразків.

Важливим тактичним принципом, який багато в чому визначає ефективність експертизи як засобу доказування, є своєчасність її призначення, яка визначається правильним вибором моменту призначення експертизи. У свою чергу, правильний вибір цього моменту залежить від ситуації, яка визначається:

- 1) характером слідчих або судових версій у провадженні, з яких впливають загальні та часткові експертні завдання;
- 2) характером зібраних у справі доказів, для дослідження яких необхідна наявність спеціальних знань;
- 3) повнотою зібраних матеріалів;

4) черговістю проведення різних експертних досліджень;

5) загальними термінами розслідування провадження та строками виконання призначених у справі експертиз.

Принцип забезпечення доказової значущості висновків експертизи становить основу тактичних прийомів та рекомендацій, що визначають лінію поведінки особи, що здійснює судочинство, по відношенню до інших учасників процесу (головним чином до підозрюваного (обвинуваченого)) при підготовці та призначенні експертизи. Це обумовлено тим, що ряд слідчих дій, пов'язаних з проведенням експертизи, наприклад, таких, як отримання порівняльних зразків та ознайомлення підозрюваного (обвинуваченого) з постановою про призначення експертизи та її висновками, певною мірою інформують підозрюваного (обвинуваченого) про зібрані у провадженні докази і про подальший перебіг розслідування. Тому особа, яка здійснює судочинство, має чітко визначати тактику здійснення всіх слідчих дій, пов'язаних з підготовкою експертизи, самою постановою про її призначення та пред'явлення експертного висновку.

Принцип організації проведення експертизи передбачає необхідність розробки таких тактичних прийомів та рекомендацій, використання яких буде сприяти оперативному та найбільш ефективному застосуванню спеціальних знань для вирішення експертних завдань.

Успіх у реалізації цього принципу буде можливим лише у тому випадку, якщо особа, яка призначає експертизу, добре знає не тільки процесуальні, а й організаційні основи її проведення, а саме: у першу чергу, основи проведення експертизи у судово-експертних установах.

Так, тактичні прийоми організації проведення експертиз охоплюють:

- визначення найбільш раціонального обсягу досліджень, що проводяться при проведенні кожної з призначених експертиз;

- високу культуру оформлення всіх матеріалів, які направляються на експерти-

зу (включаючи упаковку, що забезпечує їх збереження);

- визначення найбільш раціональної послідовності проведення різних експертних досліджень одних і тих же об'єктів;

- організацію виробництва «міжвідомчих» комплексних експертиз (наприклад, медико-криміналістичних, медико-автотехнічних та інших);

- оперативне забезпечення процесу проведення експертиз додатковими матеріалами (зразками для порівняння, а також натурними моделями, довідниками, Державними стандартами, Технічними умовами, кресленнями деталей та механізмів, якими не володіють судово-експертні установи);

- організацію оглядів об'єктів, що знаходяться поза межами судово-експертних установ, та участь у цих оглядах разом з експертами ще й працівників органів розслідування та суду.

Одним з важливих принципів тактики експертизи є планування конкретних слідчих та судових дій, пов'язаних з підготовкою, призначенням та проведенням судових експертиз.

Планування слідчих та судових дій, що забезпечують певну послідовність у підготовці та проведенні експертизи, по суті, є початком реалізації всієї системи тактичних принципів, загальних та спеціальних прийомів і рекомендацій, спрямованих на найбільш ефективно та дієво використання спеціальних знань у кримінальному та цивільному судочинстві.

Спільність завдань, що виникають при плануванні проведення судових експертиз, у рамках здійснення кримінального та цивільного судочинства, в певній мірі обумовлює й спільність змісту його основних елементів. Так, після визнання необхідності у призначенні та проведенні експертизи особа, яка здійснює судочинство, може почати планомірну підготовку до цього, керуючись планом наступного (авторського) формату, що включає у себе наступні питання:

- 1) які спеціальні знання необхідні для встановлення факту чи фактів, пошук та

з'ясування якого (яких) відбувається у рамках провадження?;

2) які реальні можливості сучасних методів експертного дослідження, яка особа або судово-експертна установа має такі можливості? Кому може бути доручено проведення експертизи ?;

3) які завдання, що слідують із слідчих або судових версій, слід поставити перед фахівцями ?;

4) які вихідні матеріали (речові докази, протоколи слідчих або судових дій) повинні бути зібрані та надані експерту та які матеріали додатково повинні бути виявлені, відібрані та надані у розпорядження експерта ?;

5) які порівняльні матеріали повинні бути виявлені, відібрані та представлені експерту для вирішення поставлених перед ним завдань ?;

6) які процесуальні дії (допити підозрюваних (обвинувачених), потерпілих, свідків, пред'явлення предметів для впізнання, відтворення обстановки та обставин події кримінального правопорушення) необхідно здійснити перед відібранням зразків та ознайомлення учасників процесу з постановою (ухвалою) про призначення експертизи ?;

7) у якому обсязі (залежно від тактичних результатів вище зазначених дій) повинні бути повідомлені експерту фабула справи та конкретні цілі експертизи, викладені у постанові (ухвалі) про її призначення ?;

8) які організаційні заходи повинні бути здійснені для найбільш оперативного та ефективного проведення експертизи у судово-експертній установі або фахівцем, який не є його співробітником?

Висновки

Підсумовуючи, слід акцентувати, що основні положення у реалізації тактики підготовки, призначення та проведення судової експертизи відіграють визначальну роль у проведенні експертного дослідження, встановленні доказової бази у провадженнях, підтвердженні або спростуванні фактів, які мають вирішальне значення у прийнятті законного рішення судом.

Їх знання та вміння застосувати на практиці вимагають від судових та правоохоронних органів, криміналістів вдосконалення вже дійсних тактик у проведенні слідчих та судово-експертних дій, а також розроблення нових прийомів щодо збирання доказової бази вчинення правопорушення.

Зважаючи на наявність недоліків у цій сфері процесуально-правової та криміналістичної діяльності, вважаємо за актуальні подальші дослідження відповідної спрямованості, адже останні створюватимуть перспективи теоретичних та практичних напрацювань та сприятимуть розв'язанню проблемних питань на цьому напрямку.

Література

1. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. – URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 23.07.2021).
2. Нестерович В.Ф. Конституційно-правові види громадської експертизи в Україні. Експерт. 2018. № 2. с. 67–76.
3. Тертишник В.М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Видання 12-ге доповн. і перероб. / В. М. Тертишник. – К.: Алерта, 2016. – 810 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88. (редакція станом на 15.07.2021). – URL : <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Цивільний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України, 2004, № 40-41, 42, ст.492. (редакція станом на 01.07.2021). – URL : <http://zakon.rada.gov.ua>.

*Kravchuk O.V.,
Turovets Yu. N.,
Gayur I.Y.*

DETERMINING ASPECTS IN THE TACTICS OF PREPARATION, APPOINTMENT AND CONDUCT OF FORENSIC EXAMINATION

The article outlines the legal framework and prospects for the development of criminology in the light of legal reform in the

АНОТАЦІЯ

Викладаються правові основи та перспективи розвитку криміналістики у світлі правової реформи у державі. Розглянуто процесуально-правові та криміналістичні питання щодо використання можливостей експертизи у виявленні, фіксації та дослідженні доказової бази щодо вчинення кримінального правопорушення, а також обґрунтована необхідність ефективної співпраці працівників слідчих органів, суду, експертів та криміналістів для якісного та об'єктивного виконання завдань кримінального провадження. Сформовані та наведені пропозиції щодо вдосконалення тактики підготовки, призначення та проведення судової експертизи у кримінальному та цивільному провадженні. Акцентується вагомість значення процедури підготовки та призначення експертизи, а також наголошується на необхідності вивчення та обізнаності особи, яка здійснює провадження, у тактиці та методиці проведення ряду судових експертиз, з метою професійного розуміння мети та призначення кожної конкретної експертизи. Зроблені висновки та надані рекомендації щодо узгодженого застосування норм чинного законодавства у практичній діяльності експерта, криміналіста, слідчого та судді. Наголошено на необхідності наукової співпраці вчених, практичних працівників для реалізації завдань та принципів кримінального та цивільного провадження.

Ключові слова: експертиза, експерт, кримінальний процес, криміналістика, кримінальне провадження, цивільне провадження, тактика.

country. The authors consider procedural, legal and forensic issues regarding the use of expertise in identifying, recording and investigating the evidence base of a criminal offense, as well as the need for effective cooperation of investigators, courts, experts and forensic scientists for quality and objective performance of criminal proceedings. The article contains and presents proposals for improving the tactics of preparation, appointment and conduct of forensic examination in criminal and civil proceedings. The authors of the article also emphasize the importance of the procedure of preparation and appointment of expertise, emphasize the need to study and awareness of the person conducting the proceedings, tactics and methods of conducting a number of forensic examinations, in order to professionally understand the purpose and purpose of each examination. The authors of the article made conclusions and provided recommendations on the coordinated application of current legislation in the practice of experts, forensic scientists, investigators and judges. The authors stressed the need for scientific cooperation of scientists, practitioners to implement the tasks and principles of criminal and civil proceedings.

Keywords: examination, expert, criminal proceedings, criminology, criminal proceedings, civil proceedings, tactics.